

INTELECTUALII ȘI FORMAREA ROMÂNIEI MODERNE¹

Alexandru Zub

Summary: In the first half of the 19th century is speech nation who know the new forms. After the modern state Roman is a new generation of intellectuals: M. Eminescu, T. Maiorescu, I. Slavici, A.D. Xenopol forfight state strengthening and morals purification. Their efforts determine the great Union from 1918.

Mai întâi, să-mi fie permisă o mică distincție terminologică. Înțeleg prin *intelectuali* acea categorie de persoane care, beneficiind de studii înalte, s-au implicat semnificativ și în viața publică. Prin *România modernă* înțeleg lumea noastră, de o parte și de alta a Carpaților, în proces de schimbare, după modelele oferite de țările apusene în secolele XIX-XX. Las la o parte, în ambele cazuri, lungile și complicatele discuții marginale, produse în istoriografie sau în științele conexe, mai ales în anii '60-'70 din secolul trecut, când elaborarea unor sinteze de amplitudine impuneau oarecum asemenea limpeziri conceptuale.

În al doilea rând, mă simt dator să adaug, în chip de motivare a demersului, că această relație de termeni, îndelung folosită de specialiști, comportă azi nuanțe ce recomandă repunerea ei pe tapet, cu beneficiile considerabile aduse deja în câmpul faptelor, ca și în sfera analizelor *ad rem*. Mai mult ca oricând, problema elitelor, discutată în fel și chip după întâiul război mondial, ca și după al doilea, în plină criză și sub presiunea unor schimbări dramatice, chestiunea „demisiei” elitelor (în sensul lui J. Benda) a ajuns a fi tot mai acută. Criza alimentează crizismul, cu o largă patologie, supusă deja la variate analize, în spațiul românesc ca și dincolo de acesta. V. Pârvan, E. Lovinescu, Șt. Zeletin, Nae Ionescu, din perioada interbelică, sunt repere de neocolit într-o asemenea discuție, pentru a nu mai vorbi de N. Iorga, ilustrul polihistor, care a antamat mai toate problemele lumii noastre. C. Rădulescu-Motru, D. Gusti, M. Vulcănescu, M. Eliade încă se cuvin citați consensual. Iordan Chimet a avut ideea, la finele secolului, să adune într-un corpus masiv și indispensabil, **Dreptul**

¹ Conferință rostită la Complexul Muzeal „Julian Antonescu” Bacău, 25 aprilie 2013, din inițiativa profesorului Ioan Mîțea. Moderator, prof. Mariana Popa, manager al Complexului.

la memorie (I-IV), textele reprezentative pentru discuția în cauză, prelungită, apoi, cu elemente contemporane, într-o altă antologie, nu mai puțin semnificativă: **Momentul adevărului**.

Ca și alte popoare din Europa, românii s-au constituit în națiune modernă în secolul XIX, pe seama câtorva generali de luptători pentru crearea unui stat liber, independent și prosper, după modelele funcționale în lumea apuseană. S-au făcut deja unele încercări de a explica generaționist formarea României moderne, ca în cazul istoricilor T.W. Riker și Patrik Griffin, sau al filosofului culturii P.P. Negulescu, pentru a ne limita la câteva exemple la îndemână.

Evocată, sub acest unghi, a fost mereu generația pașoptistă, care a avut șansa rarismă de a-și vedea împlinite, la 1859, și după aceea, marile proiecte socio-politice schițate mai înainte. Însă opera lor n-ar putea fi estimată corect fără a lua în calcul aportul generațiilor anterioare, începând chiar cu cronicarii moldo-munteni din secolul XVII, continuând cu istoricul de talie mondială D. Cantemir și corifeii de peste munți (**Școala ardeleană**), al căror mesaj panromânesc a culminat, la finele secolului XVIII, cu admirabilul **Supplex Libellus Valachorum**, în care se regăsesc temeuri lingvistice, istorice și juridice ale unității românești.

Peste câțiva ani, la capătul unui nou război ruso-turc, care ne-a adus, în 1812, o nouă amputare a teritoriului, prin anexarea Basarabiei de către imperiul țarilor, după raptul Bucovinei de către Habsburgi la 1775, ambele rapturi constituind diminuții semnificative pentru români, operate în momente de criză europeană și de căutare a unui nou echilibru geopolitic.

Discursul patriotic, întemeiat pe istorie, pe tradiții și pe un orizont extins de așteptare etno-culturală, cunoștea tocmai accente noi, impuse de realitățile curente, de o nouă sensibilitate, adusă de generația cu care debuta secolul XIX, atunci când lumea germană își formula dezideratele, prin Herder și Fichte, apoi prin Humboldt și Ranke, ca să ne limităm la aceste eminențe ale gândirii europene.

Tocmai atunci, în 1812, întorcându-se în țară, după un periplu formativ (Austria, Polonia, Italia), G. Asachi, fiul unui teolog erudit și locvace, din anturajul Mitropolitului Veniamin Costache, compunea un poem, **La Patrie**, în care se regăsesc (citez din memorie) mai toate elementele din recuzita discursului național: „O, români, români ai Daciei, ce purtați un mândru semn de-origine, acum istoria fie-ne

îndemn”. Etonimul *român*, *Dacia*, *fibra romană* a etnogenezei, apelul la trecutul *istoric* al autohtonilor carpato-danubieni, iată elemente de discurs colectiv, palingenetic, ce se regăsesc chiar la începutul poemului, distih în lumina căruia ar putea fi explicat ansamblul acțiunii asachiane de mai târziu, în materie de teatru, presă, istorie, arhivistică, legislație modernă.

Este spiritul (*Zeitgeist*) ce i-a animat, în epocă, și pe alți comilitoni, precum P. Maior, G. Șincai, I. Budai-Deleanu, G. Lazăr, F. Aaron, vârfuri ale inteligenței ardelenice, la care se vor adăuga alții, la fel de inimoși în apărarea cauzei: G. Barițiu, S. Bărnăuțiu, A.T. Laurian, I. Maiorescu, E. Murgu, A. Papiu-Ilarian, o strălucită pleiadă de cărturari obsedați de ideea națională și dispuși a se pune în slujba regenerării colective. Mai toți au studiat la școli înalte, peste hotare, izbutind să se impună în domenii utile cauzei. Prin ei, daco-românismul a prins contur efectiv, ca element de bază al construcției etno-politice românești. Cei mai de seamă aveau o gândire nespuse de matură, care nu o dată i-a încântat pe străini. Ajuns în Franța, la colegiul din Lunéville, M. Kogălniceanu îi scria, la 15 martie 1835, prietenului său V. Alecsandri, atunci la Paris și lezard moralmente de comparația cu *metropola luminii*: „Da, recunosc, e o mare deosebire între patria noastră și Franța. Aceasta e mare, puternică, una din țările cele mai distinse din Europa... Moldova, din contra, e mică, săracă, nu e celebră decât prin trecutul ei, încă ignorat de națiunile străine; abia începem să ne ridicăm capul, abia ne scuturăm lanțurile neștiinței. Dar, fiindcă e țara noastră, trebuie să o susținem și tot ce putem face mai bun e să încercăm a o scrie și a o ilustra prin talentele, virtuțile și brațele noastre, dacă trebuie. Da, prietene, insista Kogălniceanu, fii totdeauna bun moldovean, iubește-ți și servește-ți patria, oricât de mică și oricât de săracă ar fi”².

La fel gândeau, în epocă, logofătul Ionică Tăutul, Florian Aaron, autorul unei sinteze de istorie națională, scriitorul C. Negruzzi, „economistul” Ion Ghica, ardentul militant care a fost N. Bălcescu, autor al unui sorit semnificativ pentru idealul suprem al acelei generații: „Nu există fericire fără libertate, nu există libertate fără putere, iar noi românii nu putem fi puternici decât adunați în unul și același corp politic”³. Era firesc ca același *căzuș* să considere, la 1847, că „Ținta noastră nu poate

² Apud Alexandru Zub, **Mihail Kogălniceanu, un arhitect al României moderne**, ed. III, Iași, 2005, p. 15.

³ Citat din memorie.

fi alta decât unitatea națională a românilor”⁴, unitatea fiind o sursă de putere, iar puterea o sursă de libertate, adică de fericire individuală și colectivă totodată. În acest spirit, exilații de la Paris s-au mobilizat epistolar și publicistic, pentru a dobândi sprijin din partea unor personalități ca P. Bataillard, E. Quinet, J. Michelet, A. Ubcini, dacă ne limităm la spațiul francez. Un ideal patriotic îi anima pe toți consensual.

Războiul Crimeii, o nouă catenă în multiseculara criză orientală, le-a permis românilor să folosească contextul geopolitic, pentru a-și împlini ardentă dorință de unitate statală. V. Alecsandri a scos atunci revista *România literară*, Kogălniceanu o alta, în același spirit, *Steaua Dunării*, în timp ce grupul muntean din jurul lui C.A. Rosetti și I.C. Brătianu editau ziarul *Românul*. Pe frontispiciul acestuia din urmă, cu dublu îndemn pedagogic, a fost așezat un *motto* semnificativ: „Luminează-te și vei fi/Voiește și vei putea!”; iar pe altă parte, simetric, un îndemn la solidaritate, poate extras din recuzita anonimă: „La treaba bună puțini s-adună/ Dar mult pot cei puțini împreună!” Ambele îndemnuri aveau o certă origine iluministă, sapiențială, fiind readuse în actualitate cu rost stimulat, patriotic, de mai bună cunoaștere și de conlucrare în același scop, ca să aducă un plus de bine social.

Spre lauda lor, „căzușii” au fost capabili să folosească acel context favorabil pentru a-și asigura victoria. Dispunem azi, în cea mai mare măsură, de documentele epocii și de numeroase comentarii, analize, restituții, care atestă o bună conexiune între factorii interni și cei din afara spațiului danubio-carpatic, puși la lucru ingenios și constant. Faptul se datorează nu doar inspirației de moment, ci acumulărilor sedimentate de-a lungul timpului și devenite un *credo* imperios, o stare de spirit la nivel popular, care impunea soluții adecvate. Publicând faimoasa culegere de poezii populare, cu atâtea nestemate ale geniului anonim, V. Alecsandri i-a sporit anume valoarea cu o introducere, în care exalta acel geniu, punându-l în relație cu istoria curentă. Revista *România literară*, scoasă atunci, era în sine un manifest, un program, ca și *Steaua Dunării*, ca și *Românul*, ca și poemul **Cântarea României**, atribuit lui Alecu Russo și lui N. Bălcescu, nu fără teme, fiindcă reprezenta o chintesență a aceluși *credo*. Se evoca istoria, „cartea de vitejie a trecutului”, în raport cu care concetățenii erau îndemnați să-și potrivească pașii. Un poem ilustrativ pentru acest spirit, scris de Cezar Bolliac, începea cum nu se poate mai

⁴ Alexandru Zub, *op.cit.*, p. 63.

adecvat: „Deșteaptă-ți, Românie, orgoliul străbun,/ Că iată sună ora și geniul cel bun/ Să îmble început-a pe tot pământul tău” (**Poezii**, 1857). Ieșirea din vechea letargie devenise o poruncă a timpului, folosită de fruntașii patrioți pentru a spori șansele de izbândă.

Nimic mai semnificativ pentru spiritul aceluia timp decât **Hora Unirii**, publicată de Alecsandri în *Steaua Dunării*, la 9 iunie 1856, anul când la Paris „marile puteri garante” hotărau – formulă cu totul inedită – ca situația românilor să fie rezolvată prin apel la factorul popular, implicat în acele *Adunări ad-hoc*, compuse din reprezentanți ai diverselor straturi sociale. Este meritul lui Kogălniceanu de a fi găsit expresia exactă și solemnă totodată a „dorințelor țării”, la 7 octombrie 1857, dorințe reductibile la „asigurarea ființei sale în marea familie a națiilor”. Documentul respectiv făcea din „Unirea Principatelor într-un singur stat sub numele de România”, cu un prinț străin în frunte, cheia unui program coerent de construcție statală, în slujba căruia s-a pus mai toată elita momentului. Programul în cauză a fost realizat pas cu pas, prin adecvări cazuale și abilitate diplomatică, în anii domniei lui Alexandru Ioan Cuza, cei șapte, ca și după aceea, sub Carol I, ca principe (1866) și rege constituțional (1881).

Încă de la debutul epocii Unirii, fruntașii ardeleni declarau, sub pana istoricului Al. Papiu-Ilarian, că „lupta pentru naționalitate merge înainte” și că „idealul român este unirea tuturor românilor într-un singur corp politic, adică Daco-România”. Urgența întâi era însă consolidarea Unirii prin reforme interne și printr-o abilitate politică externă, asigurată de oameni ca M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negri ș.a., a căror abnegație s-a dovedit salutară pentru noul organism statal.

Autonomia, în acest cadru, nu mai putea mulțumi elita politică a țării. A fost nevoie de o nouă „criză orientală” pentru ca românii, având în frunte un prinț străin și oameni politici de talia lui M. Kogălniceanu și I.C. Brătianu, să-și poată adjudeca, luptând cu armele peste Dunăre, statutul de independență, „parafat” diplomatic prin Congresul de la Berlin (1878), unde președintele aceluia areopag, Otto von Bismarck, a trebuit să recunoască, puțin surprins, că „România își are oamenii săi”, cu alte cuvinte, figuri demne de stimă. I-a fost dat lui Alecsandri, poetul „deșteptării naționale” și al Unirii, să laude apoi sacrificiile făcute „de la domn pân’ la opincă”, așa cum N. Grigorescu le fixase pentru totdeauna pe pânză conduitele pe câmpul de luptă.

O nouă generație de intelectuali sensibili la destinul colectiv,

printre care M. Eminescu, T. Maiorescu, I. Slavici, A.D. Xenopol, își dedica eforturile acțiunii de întărire a statului român și de purificare morală, acțiune dificilă și îndelungă, comparată de Xenopol, în discursul festiv de la Putna (1871), cu „aceea a polipilor ce rădică insule din sânul oceanului, pe care apoi viața își așterne covorul său”⁵. Tânărul istoric schița un complex program de regenerare colectivă, întemeiat pe ideea că „știința și puterea morală sunt stâlpii fericirii popoarelor”⁶. *Mintea și inima* erau chemate să contribuie deopotrivă la acest proiect.

În 1883, când la Iași Eminescu recita **Doina** și se inaugura statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare, un fruntaș politic și publicist, P. Grădișteanu, a ținut să releve faptul că din coroana regală lipseau trei nestemate, gândindu-se, firește, la Basarabia, Bucovina și Transilvania, aflate încă sub stăpâniri străine. Mișcarea memorandistă, înfiripată în spațiul intracarpatin, a impus accente noi în programul național, contribuind la desăvârșirea unității de stat românești, realizată după încă două decenii de strădanii și jertfe. Pe asemenea suferințe, teaurizate din vechime, așeza N. Iorga, în plin război de întregire, speranța că „vom fi iarăși ce am fost și mai mult decât atâta”⁷.

Prezent, ca spectator, la Adunarea Națională de la Alba Iulia, din istorica zi de 1 decembrie 1918, tânărul poet Lucian Blaga a putut constata „ce înseamnă entuziasmul național, sincer, spontan, irezistibil, organic, masiv”, entuziasm ce avea în spate îndelungi așteptări și speranțe mereu amânate. Se puneau astfel „temeiurile unui alt Timp”, după cum avea să conchidă poetul-filosof într-un volum memorialistic, **Hronicul și cântecul vârstelor**⁸.

Evocând sacrificiile făcute de români în marile încleștări ale războiului, un alt intelectual de marcă, istoricul-arheolog V. Pârvan, se întreba, într-un memorial din 7/20 noiembrie 1918, „cine va lămuri pe viitor care-i sensul existenței națiunii noastre? Cine va feri națiunea noastră de tragedia eroului dus pe căi greșite tot mai departe de biruință? Cine va crește națiunea noastră întru eroismul activ, creator și sigur de rostul jertfei sale, națiunea noastră care de două mii de ani nu cunoaște decât suferința martiriului, răbdarea infinită sub loviturile sorții, nebiruită în ființa ei (...). Cine va învăța națiunea noastră ce e ideea în viața

⁵ A.D. Xenopol, **Scrieri sociale și filozofice**, București, 1957, p. 216.

⁶ **Ibidem**, p. 207.

⁷ V. Netea, **Carmen Saeculare Valachicum**, București, 1979, p. 324.

⁸ **Ibidem**, p. 356.

popoarelor, ce e întruchiparea spre vecinicie a gândului în formă vie și în putere renăscătoare? Cine va da națiunii noastre suprema sanctificare a scopului vieții spirituale, acordarea întru sublim a scopurilor individuale cu cele sociale și cu cele universale? Cine va revela națiunii noastre sublimul vieții spirituale active ca biruire a morții celei a toate distrugătoare? Cine-i va revela armonia eternă dintre legile neschimbate din cosmos și legile după care se ritmează gândul nostru omenesc?”⁹ Sunt interogații lansate într-un mediu academic, pentru niște tineri atinși de tragedia războiului și cu toate astea gata de noi jertfe. Pe asemenea idei, credea un alt contemporan, Onisifor Ghibu, că s-ar putea pune la lucru o pedagogie specială, bazată pe cultul muncii, al creației înalte, al demnității colective.

S-a vorbit, consensual, și de contribuția „norocului românesc”, la noul statut al țării noastre, consacrat prin tratatele de la Versailles, repede puse sub semnul contestației de statele perdante¹⁰. Este sintagma folosită de Mircea Vulcănescu într-o sinteză asupra Marelui Război, cu precizarea că norocul nu trebuie înțeles ca „un capriciu al întâmplării”, ci ca emanație firească a unor elemente aproape imuabile. „Unitatea geografică a pământului românesc, unitatea etnică a formelor de viață, a limbii, a obiceiurilor, în care trăiește imens o majoritate a acestui popor, au contribuit în aceeași măsură ca vitejia militară sau ca abilitatea politică ce știe să folosească împrejurările la înfiriparea unității naționale”¹¹.

Se regăsesc asemenea idei în conferințele și **memorialele** lui Pârvan, cel adânc impresionat de poemul **Cântare României**, în povestirile de război ale lui Sadoveanu, strânse ulterior în volumul **Morminte**, dar și la alți scriitori sensibili la dramele războiului și la suferințele mai vechi ale „țăranului de la Dunăre”. Să mai amintim aici eseul pârvanian despre **Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane**, cu care D. Gusti deschidea revista *Arhiva*, cea în care și-au găsit loc atâtea contribuții de bază ale sociologiei românești. O lungă și complexă dezbatere a avut loc pe acest temei, ca un fel de epilog, la marea împlinire națională din 1918 și ca un nou proiect de ajustări instituționale.

Pe ce cale evoluăm¹² era lozinca înscrisă de C. Rădulescu-Motru

⁹ **Ibidem**, p. 364.

¹⁰ M. Vulcănescu, **Războiul de întregire a neamului**, Paris, Coresi, 1985, p. 104-105.

¹¹ **Ibidem**, p. 105.

¹² Cf. Nae Ionescu, **Drumurile destinului românesc**, ed. Miruna Lepuş, București, Vremea, 2011, p. 124.

pe frontispiciul revistei *Ideea europeană*, ca un îndemn la reflecție și la mobilizare civică, într-un spirit afin cu cel care mobilizase elitele în alte epoci. „Dinamizarea nației” ajunsese a fi o sintagmă de uz curent, ca o nevoie tot mai presantă de renoație sub multiple aspecte. Trebuia găsită calea benefică, nu acea *aurea mediocritas* ce se putea nutri eventual dintr-o anume tradiție culturală. S-a putut defini perioada interbelică, acel interval de două decenii, ca fiind „România normală”, cu toate excesele și aporiile ei încă nestudiate cum se cuvine¹³.

S-a pus poate un prea mare accent pe caracterul polar, antinomic, al evoluției în cultură, însușire sesizată și de M. Eliade într-un eseu memorabil. Ne putem însă întreba (am și făcut-o) dacă se poate vorbi de o polaritate în sens absolut sau dacă există o singură polaritate în cultură. Problema rămâne oricum deschisă, ca și discuția privitoare la modernitatea românească¹⁴, asupra căreia ne-am permis a schița unele elemente de cadru istoric, spre a pune în lumină procesul îndelung de constituire a națiunii române, marea „serie istorică” a devenirii noastre moderne.

¹³ Iordan Chimet, **Cele două Europe, cele două Români**, București, Noul Orfeu, 2004, p. 75-107.

¹⁴ Alexandru Zub, **Biruit-au gândul**, Iași, Junimea, 1983; Sorin Alexandrescu, **Paradoxul român**, București, 1998; **La Modernité à l'Est**, Craiova, 1999; **Privind înapoi, modernitatea**, București, 1999.